

ΤΑ ΛΑΪΚΑ ΓΝΩΜΙΚΑ ΤΟΥ ΝΕΟΤΕΡΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ

80.— Ως εδώ μιλήσαμε διεξοδικά για τα λόγια γνωμικά στη Δυτική Ευρώπη. Παράλληλα με τη λογοτεχνική καλλιέργεια των γνωμικών, στοχασμών, αποφθεγμάτων, αφορισμών, κλπ., δεν έπαψαν φυσικά ν' ανθίζουν στην ομιλία τού αμόρφωτου λαού κάθε χώρας και τα λαϊκά γνωμικά. Η μελέτη τους αποτελεί σημαντικό τομέα τής λαογραφικής επιστήμης, της σπουδής τού folklore τών διαφόρων εθνών. Κατά κανόνα, τα λαϊκά γνωμικά μελετιούνται μαζί με τις παροιμίες. Ας σημειωθεί πως οι λέξεις proverbe, γαλλ., ή proverb, αγγλ. δεν σημαίνουν αποκλειστικά παροιμία. Στα διάφορα λεξικά παροιμιών, που έχουν δημοσιευτεί στις κυριότερες γλώσσες τής Δυτικής Ευρώπης, μπορεί κανείς να βρει ενδιαφέρουσες πληροφορίες για το πλουσιότατο αυτό θέμα, τού οποίου η μελέτη — σχετικά πρόσφατη — πολύ απέχει από το να είναι συμπληρωμένη. Προπάντων, η συγκριτική μελέτη τών παροιμιών και γνωμικών τών διαφόρων λαών, που παρουσιάζει εξαιρετικό ενδιαφέρον, απαιτεί εργασία, που μπορεί κανείς να πει πως βρίσκεται ακόμα στην αρχή της.

81.— Στο κεφάλαιο της λαογραφίας, μπορούμε να σημειώσουμε με ικανοποίηση πως είναι αξιολογότατη η εργασία που έχει γίνει στον τόπο μας αρότου, πριν εβδομήντα περίπου χρόνια, ο Νικόλαος Πολίτης έκανε την πρώτη επιστημονική θεμελίωση τών λαογραφικών μελετών. Δεν είναι πολλοί οι ξένοι λαοί που έχουν να επιδείξουν παρόμοια, σε έκταση και ποιότητα, έρευνα της λαϊκής ψυχογραφίας. Βέβαια, πρέπει να σημειωθεί συνάμα κι η σχετική βραδυπορεία στη δημοσίευση του υλικού, που έχει συγκεντρωθεί, από το επιτελείο τού Λαογραφικού Αρχείου.

82.— Επειδή το φαινόμενο μας μοιάζει αξιοπρόσεχτο, θα σημειώσουμε πως στον πλουτισμό τής λαογραφικής παραγωγής τού Ελληνισμού βοήθησε σημαντικά η Μεγάλη Σκλαβιά, στην οποία βρέθηκε δεμένος κατά το τέλος τού Μεσαίωνα, και που καταδίκασε σε αναγκαστική αγραμματοσύνη έναν λαό σαν τον ελληνικό, που είχε παράδοση την αγάπη τής παιδείας. Στους αιώνες αυτούς τής δουλείας, ο πλούσιος ψυχικός και πνευματικός οργασμός τού λαού μας είταν φυσικό να βρεί κάποια διέξοδο στην αυθόρμητη καλλιέργεια του προφορικού λόγου. Δημοτικά τραγούδια, παραδόσεις, παραμύθια, παροιμίες, λαϊκά γνωμικά, κλπ., γνώρισαν τότε μιαν άνθιση εξαιρετική.

83.— Ειδικότερα, για τα λαϊκά γνωμικά, που μας ενδιαφέρουν κυρίως εδώ, αυτά συγχέονται κατά κανόνα με τις παροιμίες. Και στις κυριότερες

συλλογές παροιμιῶν που ἔχουν δημοσιευτεῖ, δεν γίνεται συνήθως διάκριση ανάμεσα στα δύο αυτά, τα ωστόσο διαφορετικά, εἶδη. Αν ἐξαιρέσουμε την εργασία τοῦ Ἰωαννίτη καλόγερου Παρθενίου Κατζιούλη, που στην αρχὴ τοῦ 18^{ου} αἰ. μάζεψε χωριστὰ γνωμικά κι αποφθέγματα ἀπὸ τὴν μια μεριά, και παροιμίες ἀπο τὴν ἄλλη, και δημοσίεψε ζώντας τὴν πρώτη συλλογὴ του στα 1728, ἐνῶ ἡ συλλογὴ του τῶν παροιμιῶν ἔμεινε ἀνεκδοτὴ, οἱ κυριότεροι ἀπὸ τους μεταγενέστερους λαογράφους, ἐρασιτέχνες στην αρχὴ κι ἐπιστήμονες ἀργότερα, δεν ξεχωρίζουν στις ἐκδόσεις τους — ἐκτὸς ἀπὸ σπάνιες και δευτερεύουσες ἐξαιρέσεις — τα λαϊκὰ γνωμικά ἀπὸ τις παροιμίες.

Αὐτὸ παρατηροῦμε — για να περιοριστοῦμε στις κυριότερες — στις συλλογές που δημοσίεψαν οἱ: 1) Γεώργιος Κρεμμύδης (Διατριβὴ ἐπὶ τῆς καταστάσεως τῆς ἐνεστώσης κοινῆς ἡμῶν γλώσσης, Μόσχα, 1808, και τα τρία συμπληρώματά της — Ἀκολουθίες καθὼς τ' ἀποκαλεῖ — του 1811, 1813, και 1828). 2) Ἰωάννης Ζαφείρης Μανιάρης (Ἡ Σφίγξ, ἡ συλλογὴ ἑλληνικῶν παροιμιῶν, Τεργέστη, 1832). 3) ὁ Ἀλέξανδρος Νέγρης, που δημοσίεψε στο Ἐδιμβούργο στα 1834, μια συλλογὴ ἑλληνικῶν παροιμιῶν με ἀγγλικὴ μετάφραση. Το ἴδιο κι οἱ: 4) Ἰωάννης Βερέττας, φοιτητὴς τῆς Νομικῆς (Συλλογὴ παροιμιῶν τῶν νεωτέρων μετὰ παραλληλισμοῦ πρὸς τὰς τῶν ἀρχαίων, Λαμία, 1860). 5) ὁ Π. Ἀραβαντινὸς (Παροιμιαστήριον ἢ συλλογὴ παροιμιῶν ἐν χρήσει παρὰ τοῖς Ἡπειρώταις μετ' ἀναπτύξεως τῆς ἐννοίας και παραλληλισμοῦ πρὸς τὰς ἀρχαίας, Ἰωάννινα, 1863). 6) ὁ Ἰ. Βενιζέλος (Παροιμιαὶ δημῶδεις συλλεγεῖσαι και ἐρμηνευθεῖσαι, Ἐκδοσις δευτέρα (ἡ πρώτη, του 1846, εἶταν πολὺ μικρότερη). 7) ὁ Γεώργιος Καβαδίας (Ὁ πρακτικὸς λόγος ἢ συλλογὴ 10.000 παροιμιῶν και ἄλλων εὐφυῶν, γλαφυρῶν φράσεων τῆς ἑλληνικῆς καθομιλουμένης γλώσσης, Κέρκυρα 1876), που ἔμεινε ἀσυμπλήρωτη. Τέλος ἡ ἴδια ἀνάμιξη παροιμιῶν και γνωμικῶν ὑπάρχει στη μνημειώδη, ἀλλὰ ἀσυμπλήρωτη ἐκδοσὴ των Παροιμιῶν τοῦ Νικολάου Πολίτη (Βιβλιοθήκη Μαρασλή), τῆς ὁποίας οἱ τέσσερις τόμοι, που δημοσιεύτηκαν το 1899-1902, με ἀλφαβητικὴ κατάταξη των παροιμιῶν, μόλις ἔφτασαν στο γράμμα Ε.

Συνεπῶς, ὅποιος ἐνδιαφέρεται για τα λαϊκὰ γνωμικά θα πρέπει να συμβουλευτεῖ πρώτα το βασικὸ αὐτὸ ἔργο τοῦ Πολίτη, που στον Τόμο Α' (σελ. κε'-ξθ'), δίνει μια πλούσια βιβλιογραφία, για ὡς το τέλος περίπου τοῦ 19^{ου} αἰ., κατόπι τὴ γενικὴ Βιβλιογραφία τοῦ ἴδιου (1907-1920), και τέλος τα δημοσιεύματα τῆς Λαογραφικῆς Ἐταιρείας, καθὼς και των Ε. Α. Μέγα

και Γ. Κ. Σπυριδάκη, Βιβλιογραφία τής Ελληνικής Λαογραφίας των ετών 1939-1947, Παροιμίες και γνῶμαι κλπ. (αφ. 865-929, έκδ. Ακαδ. Αθηνών 1951).

ΤΑ ΓΝΩΜΙΚΑ ΣΤΗ ΜΕΤΑΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΚΑΙ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ

84.— Παρακάτω θ' ασχοληθούμε με τα λόγια γνωμικά στη μεταβυζαντινή περίοδο της Ιστορίας μας, και ειδικότερα στην απελευθερωμένη Ελλάδα.

Εδώ επιβάλλεται μια διάκριση: Από τη μια μεριά, έχουμε την αρχαία παράδοση, δηλαδή το ενδιαφέρον για τα γνωμικά, τ' αποφθέγματα και τους στοχασμούς που μας περισώθηκαν από την κλασική αρχαιότητα. Αυτό το ενδιαφέρον θα διατηρηθεί σε όλους τους αιώνες τής Δουλείας, αλλά σε πολύ περιορισμένο φυσικά κύκλο γραμματισμένων, κυρίως κληρικών. Θα συνεχιστεί και κάμποσες δεκαετίες τού 19ου αι., κι ύστερα θ' αρχίσει να ξεθυμαίνει, για να φτάσει, στα χρόνια μας, αν όχι στην απόλυτη άγνοια, πάντως όμως σε πολύ προχωρημένη αποξένωση των περισσοτέρων μας από την κλασική γνωμολογία. Φυσικά, το φαινόμενο δεν αφορά ειδικά τη γνωμολογία. Αποτελεί δευτερεύουσα λεπτομέρεια της γενικότερης αδιαφορίας που, για λόγους ποικίλους, άλλους σοβαρούς κι άλλους όμως απολύτως αδικαιολόγητους, δείχνουν οι νεότεροι Έλληνες για τους θησαυρούς τής κλασικής φιλολογίας τους.

Εξάλλου, εκτός από την αρχαία παράδοση, πρέπει να εξετάσουμε και την καλλιέργεια του είδους (γνωμικά, σκέψεις, στοχασμοί, κλπ.) στη νεότερη λογοτεχνία μας. Οι διαπιστώσεις μας στον τομέα αυτόν δεν είναι βέβαια ικανοποιητικές. Κανένας σχεδόν από τους λιγοστούς, που δημοσίεψαν οι ίδιοι, ή των οποίων άλλοι δημοσίεψαν, σκέψεις, στοχασμούς, αποφθέγματα, ή όπως αλλιώς τα βάφτισαν, δεν κατάφερε να δώσει τίποτα το αξιόλογο, ούτε στη διατύπωση ούτε στην ουσία. Φυσικά, οι περισσότεροι εκτεθειμένοι είναι εκείνοι που είχαν οι ίδιοι την πρωτοβουλία να δημοσιέψουν τις μετριότητες τους. Για όσα δημοσιεύτηκαν από τρίτους, οι συγγραφείς έχουν συνήθως το ελαφρυντικό πως εκείνοι είχαν απλώς βάλει στο χαρτί, για να μη τις λησμονήσουν, κάποιες πρόχειρες σκέψεις ή παρατηρήσεις τους, που θα μπορούσαν το πολύ να θεωρηθούν σαν ακατέργαστη πρώτη ύλη ενός στοχασμού ή ενός γνωμικού. Έτσι, για λίγα διαμάντια ενός Σολωμού, έχουμε ένα σωρό χαλίκια άλλων. Όσο για τις φράσεις που διάφοροι συλλέκτες ξεχωρίζουν από ένα κείμενο και τις προσφέρουν στον θαυμασμό μας, είναι αναμφίβολο πως η ικανότητα επιλογής εκείνου που επιχειρεί τη σταχυο-

λόγηση έχει σημαντικότερο μέρος ευθύνης. Κάποτε, μια φράση που μέσα στα πλαίσια των συμφραζομένων της λάμπει σαν το κύριο πετράδι ενός κοσμήματος, μπορεί να κάνει πολύ λιγότερη εντύπωση όταν απομονωθεί.

Αυτό αποτελεί βέβαια φαινόμενο που ξεπερνά τη λογοτεχνία μας και σημειώνεται παντού όπου δημοσιεύονται απανθίσματα σκέψεων, στοχασμών, κλπ. Αλλά, στον τόπο μας, η ποιότητα που έχει να επιδείξει η λογοτεχνία μας σ' αυτό το είδος είναι—εκτός από πολύ πολύ σπάνιες εξαιρέσεις—αισθητά κάτω από το ανεκτό μέτρο.

Θα δώσουμε παρακάτω μερικές λεπτομέρειες, σχετικές με τις γενικές παρατηρήσεις που σημειώσαμε ως εδώ.

85.—Όσο για την αρχαία παράδοση στον τομέα των γνωμικών, που είχε διατηρηθεί οπωσδήποτε σε όλη τη διάρκεια του Βυζαντίου, αν ανατρέξουμε στο τελευταίο τέταρτο και το τέλος του 15ου αι., θα σημειώσουμε πως, την εποχή που, χάρη στον Βιριζίλιο πρώτα και στον Έρασμο κυριότερα, άρχισαν ολοένα περισσότεροι μορφωμένοι της Δυτικής Ευρώπης να μελετούν και ν' αγαπούν το είδος των γνωμικών και να το καλλιεργούν κι οι ίδιοι σιγά-σιγά, το ελληνικό έθνος αντιμετώπιζε τις πρώτες φάσεις μιας από τις φοβερότερες περιπέτειες της Ιστορίας του. Οι περισσότερες ελληνικές χώρες, με τα κυριότερα ως τότε πνευματικά κέντρα του Ελληνισμού, ήταν υποδουλωμένα σε κατακτητή δυναμικότατο, αλλά αμόρφωτο, απροσπέλαστο σε κάθε είδος πνευματικού πολιτισμού, κι αδιάλλακτα εχθρικό προς την καλλιέργεια της παιδείας από τους υπηκόους του. Τα πνευματικά φώτα του Ελληνισμού έσβηναν. Το προηγούμενο των Ρωμαίων δεν επρόκειτο να επαναληφτεί.

Έτσι, την εποχή που η εφεύρεση της τυπογραφίας επαναστατούσε τον γραπτό λόγο, δίνοντάς του ανάπτυξη και διάδοση που ξεπερνούσαν κάθε μεγαλόπνοη φαντασία, το τυπογραφείο ήταν καταδικασμένο να μείνει πολύν καιρό άγνωστο στις τουρκοκρατούμενες χώρες. Ό,τι μπορούσε να περισωθεί από την ελληνική πνευματική ζωή κατέφυγε στη Δύση και κυρίως στην Ιταλία: στο Μιλάνο, τη Φλωρεντία, τη Ρώμη, αλλά κυρίως στη Βενετία. Εκεί θα ιδρυνθούν και θα λειτουργήσουν επί τρεις περίπου αιώνες τα ελληνικά τυπογραφεία, που τροφοδότησαν με βιβλία τον Ελληνισμό.

86.—Το πρώτο ελληνικό βιβλίο ήταν η Γραμματική του Κωνσταντίνου Λάσκαρη, (1434-1508), που τυπώθηκε στο Μιλάνο στα 1476. Μετά οχτώ χρόνια, στα 1484, θα τυπωθεί στη Βενετία—κι ίσως και στη Φλωρεντία τον ίδιο χρόνο—μια άλλη Έλληνική Γραμματική. Αν και τυπώ-

θηκε δεύτερη, εΐταν στην πραγματικότητα η πρώτη που κυκλοφόρησε στη Δύση. Ο πολὺς Μανουήλ Χρυσολωράς, που έζησε από το 1355 ως το 1415, την είχε γράψει ογδόντα περίπου χρόνια πριν την τυπώσουν με τον τίτλο Ερωτήματα. (Ο τίτλος αυτός δικαιολογείται από τη μορφή τού έργου, που εΐταν με ερωταποκρίσεις. Αρχίζει λ.χ. με την ερώτηση: Εΐς πόσα διαίρουνται τὰ 24 γράμματα; Εΐς δύο· εΐς φωνήεντα καὶ εΐς σύμφωνα. — Πόσα φωνήεντα; Ἑπτὰ. — Τί ἔστι συλλαβή; Συνέλευσις δύο τοῦλάχιστον γραμμάτων, κλπ. κλπ.).

87.—Τα Ερωτήματα του Χρυσολωρά είχαν μεγάλη διάδοση. Μετά τις εκδόσεις τού 1484, ακολούθησαν άλλες: το 1490, 1491, 1494, κλπ. Κατόπι, το 1512, τυπώθηκε στη Βενετία ένα βιβλίο, που πήρε τον τίτλο του από τα Ερωτήματα του Μ. Χρυσολωρά, που δημοσιεύονταν πρώτα, αλλά που περιλάμβανε στην πραγματικότητα και διάφορα γραμματικά έργα άλλων. Δηλαδή, μια μελέτη Περί ἀνωμάτων ρημάτων, το Περί Σχηματισμοῦ τῶν χρόνων τού Χαλκονδύλου, το Τέταρτον τοῦ Γαζῆ Περί Συντάξεως, το Περί ἐγκλιτικῶν (του Ηρωδιανού). Τέλος, περιλάμβανε και μια συλλογή: Γνωμαί μονόστιχοι ἐκ διαφόρων ποιητῶν. Με την ίδια σύνθεση, κυκλοφόρησε μια νέα έκδοση στα 1514, άλλες στα 1516, 1519, και συνεχίστηκε επί τέσσερις δεκαεΐες η έκδοση του σύνθετου αυτού βιβλίου γραμματικής και γνωμικῶν, στα οποία προστέθηκαν αργότερα και τα Δίστιχα του Διονυσίου Κάτωνος, μεταφρασμένα από τον Μάξιμο Πλανούδη. Η τελευταία έκδοση, που αναφέρει ο Λεῖγρὰν, εΐναι τού 1549. Κατόπι, το βιβλίο μοιάζει να ξεχάστηκε. (Παράλληλα τυπώνονταν και τα Ερωτήματα μόνα).

88.—Στα 1760, δηλαδή μετά διακόσια ένδεκα χρόνια, τυπώθηκε στη Βενετία ένα βιβλιαράκι με τον τίτλο Γνωμολογικόν, περιέχον τὰ κατὰ Ἄλφάβητον Γνωμικὰ Μονόστιχα τοῦ Μανουήλ Χρυσολωρά. Πρόκειται για το τμήμα Γνωμαί μονόστιχοι ἐκ διαφόρων ποιητῶν τού έργου που προαναφέραμε.

Το βιβλιαράκι αυτό γνώρισε επί ογδόντα περίπου χρόνια σημαντική επιτυχία και κυκλοφόρησε σε αλλεπάλληλες εκδόσεις, όλες στη Βενετία: 1766, 1777, 1778, 1801, 1810, 1813, 1815, 1830 και 1843, οπότε μοιάζει να τυπώθηκε για τελευταία φορά.

Δεν πρόκειται για έργο τού Μ. Χρυσολωρά. Στον κατάλογο τῶν έργων του, που ο Λεῖγρὰν παραθέτει με τη βιογραφία τού σοφού, δεν περιλαμβάνεται η συλλογή τῶν Μονοστίχων. Εΐναι πολύ πιθανό πως ο εκδότης τού 1760,

που τύπωσε χωριστά τούτη τη συλλογή, παίρνοντάς την από τη Γραμματική, που άρχιζε με τα Ερωτήματα του Χρυσολωρά, δεν κουράστηκε να ψάξει ποιός είχε κάνει τη συλλογή αυτή, της οποίας ο συντάκτης δεν αναφερόταν στην παλιά έκδοση, κι έδωσε στη συλλογή του το όνομα τού Χρυσολωρά. Ο σοφός αυτός ξανάζησε έτσι για κάμποσες δεκαετίες στην επικαιρότητα, χάρη σ' ένα, ασήμαντο άλλωστε, έργο που δεν ήταν δικό του¹.

89.—Ας σημειωθεί ακόμα πως είκοσι χρόνια πριν απ' αυτή την έκδοση του 1760, είχε γίνει ήδη μια άλλη έκδοση τής συλλογής τών Μονοστίχων, χωρίς ν' αποδοθεί στον Χρυσολωρά. Το έργο είχε τον τίτλο: Χρησταγωγία Ἑλληνική, ἤτοι Γνώμαι Μονόστιχοι, Ἐπιστολαὶ σύντομοι καὶ ὑποδήκαι τών παλαιῶν σοφῶν. Ἀφιερωθεῖσαι τῷ Ἰωάννῃ Ρίζῳ Βυζαντίῳ παρὰ Ἀθανασίου Διαγουμά, τοῦ ἐξ Ἰωαννίνων. Βενετία 1740, τυπογρ. Ἀντωνίου τοῦ Βόρτολι. Στο αντίτυπο της Εθνικῆς Βιβλιοθήκης υπάρχει για τον Διαγουμά η ακόλουθη χειρόγραφη σημείωση: «Ἐ χρημάτισε πατήρ Σπυρίδωνος τοῦ Διαγουμά, Ζωγράφου παρ' ἡμῶν ἐγνωσμένου, ὑποκείμενον μὲ καλοῦς τρόπους καὶ περὶ τὰ ἑλληνικὰ σπουδαιότατος. Ἀπέθανε τῷ 182..., ἐν Βενετίᾳ, τῆ..., ἐτῶν σχεδὸν ὀγδοηκοντιούτης». (Ὑπογρ.) Ἰω. Βελούδης (ἴσως Βαλύδης).

Πάντως, στην αφιέρωσή του, ο Αθ. Διαγουμάς λέει στον Ρίζο πως του αφιερώνει το πονημάτιο σε ένδειξη φιλίας κλπ., αλλά θεωρεῖ περιττό να διευ-

1. Από τα Ερωτήματα του Χρυσολωρά βρίσκονται αρκετές εκδόσεις στην Εθνική Βιβλιοθήκη και στη Γεννάδειο. Επίσης κι από το Γνωμολογικόν.—Για τις υπόλοιπες συλλογές, η απαρίθμησή τους έχει πολύ συχνά μόνο ιστορική σημασία. Από αρκετά έργα δεν βρίσκονται αντίτυπα στις κυριότερες αθηναϊκές δημόσιες βιβλιοθήκες. Για τα έργα αυτά βασιστήκαμε κυρίως στην Ελληνική Βιβλιογραφία τού Λεῦγράν, που μας δίνει στοιχεία από τον 15^ο αιώνα ὡς το 1790, και την Ελληνική Βιβλιογραφία τών Γκίνη και Μέξα (1800-1863), της οποίας καθυστερεῖ δυστυχῶς η έκδοση του τρίτου τόμου (1856-1863). Ο κ. Δ. Γκίνης είχε την καλωσύνη να μου δώσει μερικές πληροφορίες για την οκταετία αυτή. Για τη εννιαετία 1791-1799 δεν έχουμε παρά την Ελληνική Φιλολογία τού Α. Παπαδοπούλου-Βρεττού, και για τα μετὰ το 1863 δεν υπάρχουν παρά διάφορα κομματιαστά βιβλιογραφικά δημοσιεύματα, από τα οποία τού Ν. Γ. Πολίτη (1907-1920) είναι το σπουδαιότερο. Από τα βιβλιογραφικά δελτία; το κατά πολύ αξιολογότερο είναι το ετήσιο τού Γαλλικού Ἰνστιτούτου Αθηνών, που δημοσιεύεται από το 1945 (Bulletin Analytique de Bibliographie Hellénique, 1945-1949, t. 6-10). Είναι το συστηματικότερο και το πληρέστερο που δημοσιεύτηκε ποτέ για τα ελληνικά δημοσιεύματα.

Για τις χρονικές περιόδους, για τις οποίες δεν υπάρχει συγκεντρωμένη βιβλιογραφική ενημέρωση βασιστήκαμε στους καταλόγους τών κυριότερων βιβλιοθηκῶν μας. Περιττό να τονίσουμε πως ο κατάλογός μας δεν μπορεί να θεωρηθεῖ πλήρης. Είναι ὁμως ο πληρέστερος που γνωρίζουμε πάνω στο θέμα μας.

κρινίσει πως, αν εξαιρέσουμε τα λιγοστά γράμματα που επισυνάπτει στο τέλος, τα Μονόστιχα γνωμικά είταν όλα παρμένα από τη Γραμματική που αναφέραμε.

Πραγματικός συνθέτης τής συλλογής, αν η πληροφορία που βρίσκουμε στον Λεγρόν είναι σωστή, ενδέχεται να είταν ο Ιωάννης ή Ιανός Λάσκαρης (1445-1535). Στον πρώτο τόμο τής Βιβλιογραφίας τού Λεγρόν για τον ΙΕ' και ΙΣΤ' αι. βρίσκουμε, υπ' αριθ. 16, την εξής καταχώρηση :

1494, «Γνώμαι Μονόστιχοι ἔκ διαφόρων ποιητῶν κατὰ στοιχεῖον συντεταγμένοι» σχ. μικρό, χωρίς τόπο ούτε χρονολογία, αλλά τυπωμένο γύρω στ 1494, στη Φλωρεντία στου δ' Αλόπα, με την επιμέλεια του Ιανού Λάσκαρη.

Αλλά το επόμενο έτος, 1495, βρίσκουμε την ίδια συλλογή τών Μονόστιχων Γνωμικών σ' ένα βιβλίο, ωραιότατα τυπωμένο (στη Βενετία, στου 'Αλδου Μανουτίου), που υπάρχει στη Γεννάδειο Βιβλιοθήκη. Στον τόμο αυτό δημοσιεύονται, μαζί με τα Ειδύλλια του Θεοκρίτου, και διάφορα έργα του Ησιόδου, του Θεόγνι, του Κάτωνα του Ρωμαίου, τις Γνώμες των Εφτά Σοφών, τα Χρυσά Έπη κλπ. και αι Γνώμαι μονόστιχοι κατὰ κεφάλαια συντεταγμένοι ἔκ διαφόρων ποιητῶν.

Φαίνεται λοιπόν πιθανότερο πως η συλλογή είταν πολύ παλιότερη και κυκλοφορούσε χειρόγραφη πριν αρχίσει να τυπώνεται κατὰ το τέλος τού 15ου αι. Κι εξακολουθούσε να τυπώνεται και χωριστά. Το 1566 τυπώθηκε στο Παρίσι, στο τυπογραφείο τού Ροβέρτου Στεφάνου, το πρωτότυπο κείμενο Γνώμαι μονόστιχοι κατὰ στοιχεῖον ἔκ διαφόρων ποιητῶν με λαυνική μετάφραση. Και το βιβλίο αυτό βρίσκεται στη Γεννάδειο Βιβλιοθήκη.

90.— Όσο για το περιεχόμενο της συλλογής αυτής—που ξανάρχισε να διαβάζεται τόσο πολύ από τα μέσα τού 18ου ως τα μέσα τού 19ου αι. περίπου—πρόκειται για κάτι παραπάνω από πεντακόσια μονόστιχα γνωμικά παρμένα από διάφορους ἔλληνες ποιητές, των οποίων τα ονόματα δεν αναφέρονται. Είναι μοιρασμένα σε ογδοντατρία κεφάλαια-θέματα, καταταγμένα σε αλφαβητική σειρά: Εἰς ἀγαθοὺς ἄνδρας, Εἰς ἀλήθειαν, Εἰς ἁμαρτίαν, Εἰς ἀνάγκην, Εἰς ἀρετήν, Εἰς ἀχαριστίαν, Εἰς βασιλέα, κλπ. κλπ. Τα περισσότερα γνωμικά αναφέρονται στη γυναίκα (39). Ακολουθούν οι φίλοι (34), η παιδεία (24), οι πονηροί (20), η φρόνηση (18), η αρετή (14), κλπ.

Μερικά παραδείγματα :

- Ζήλου τὸν ἐσθλὸν ἄνδρα καὶ τὸν σώφρονα.
- Ἡ γλῶσσα ἁμαρτάνουσα τ' ἀληθῆ λέγει.
- Δὶς ἕξαμαρτεῖν ταῦτόν οὐκ ἄνδρός σοφοῦ.

- Ὁκλήρως ἀνήρ ἐστὶν ἐν νέοις γέρον.
- Αἰσχρὸν μηδὲν πράττει, μηδὲ μάνθανε.
- Ἴστοι γυναικῶν ἔργα, οὐκ ἐκκλησίαι.
- Ζῆλος γυναικὸς πάντα πυρπολεῖ δόμον.
- Γυνὴ γυναικὸς πῶποτ' οὐδὲν διαφέρει.

Γενικά, φαίνεται πως ο άγνωστος συντάκτης τῆς συλλογῆς δεν χώνευε τις γυναίκες. Προσπαθεῖ να πείσει τον αναγνώστη πως ο γάμος είναι μια από τις χειρότερες συμφορές. — Οπωσδήποτε, η συλλογή αυτή θεωρήθηκε ἀνάγνωσμα «χρησιταγωγικό», καθὼς ἔλεγαν παλαιότερα, και τη μάθαιναν στα παιδιά και τη σχολίαζαν οι δασκάλοι σύμφωνα με το ανεκδιήγητο σύστημα διδασκαλίας τῆς εποχῆς. Λίνουμε παρακάτω λίγα παραδείγματα παρμένα από μια έκδοση αυτού τού δήθεν Γνωμολογικού του Χρυσολωρά, λαμπρά τυπωμένη στη Βενετία στα 1815, με τον τίτλο: Γνώμαι μονόστιχοι Ἐμμανουήλ Χρυσολωρά και τὰ ἀποφθέγματα τῶν Ζ' Σοφῶν τῆς Ἑλλάδος, μετὰ ἐξηγήσεων εἰς τὸ ἀπλοῦν, ὑπὸ Δαμασκηνοῦ Ἱερομονάχου, Πατῆ Παναγιωτοπούλου, Πελοποννησίου, τοῦ ἐκ Δημιτζάνης. Σχ. 4^ο σελ. ια' + 171 (ΕΒΕ. Ε.Φ. 4104).

Το βιβλίο αρχίζει με πληροφορίες για τον υπουθήμενο συγγραφέα τῆς συλλογῆς: «Ὁ σοφὸς Ἐμμανουήλ Πολίτης, ὀνομαζόμενος Χρυσολωράς, συνάξαντας και συνθέτοντας τὰ Γνωμικὰ Μονόστιχα και Ἐπιστολὰς συντόμευς διαφόρων παλαιῶν συγγραφέων και τὰ ἀποφθέγματα τῶν Ἑπτὰ Σοφῶν τῆς Ἑλλάδος, και συνθέτοντας και διάφορα βιβλία ἑλληνικά, τὰ ὁποῖα ἐχάθησαν εἰς τὴν πρώτην αἰχμαλωσίαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, και αὐτὸς ὁ Ἐμμανουήλ ἀναχωρῶντας ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολιν και ἀπερνῶντας εἰς τὴν Ἰταλίαν και φυτεύσας και διδάξας ἐν Ἰταλίᾳ τὰ ἑλληνικά μαθήματα, ἀνεπαύθη».

Οι πληροφορίες που ο ιερολογιότατος εκδότης θεωρεῖ χρέος του να δώσει δεν είναι βέβαια πολὺ σίγουρες. Ο Χρυσολωράς λεγόταν Μανουήλ και ὄχι Ἐμμανουήλ, γεννήθηκε το 1355, κι επομένως εἶταν δύσκολο να χαθούντα βιβλία του στην πρώτη «αιχμαλωσία» τῆς Πόλης, εκατὸν σαράντα ἕνα χρόνια πριν γεννηθεῖ ο Χρυσολωράς, και τέλος δεν είναι αὐτὸς που ἔκανε τη συλλογή τῶν Γνωμικῶν, οὔτε και των ἀποφθεγμάτων τῶν Ἑπτὰ Σοφῶν.

Ἀλλά, το κάτω-κάτω οι ιστορικές γνώσεις τού Πατῆ-Παναγιωτοπούλου δεν ενδιαφέρουν και πολὺ, ἔστω κι αν είναι μάλλον ἀβέβαιες. Σημασία ἔχουν τα ηθικά διδάγματα, που ο σχολιαστὴς αὐτὸς βγάζει ἀπὸ τα Μονόστιχα για χρήση τῶν νεαρῶν μαθητῶν. Σ' αὐτά, δεν μπορεί να δοκιμάσει να του διορθώσει κανεὶς τίποτα. Παραθέτουμε τέσσερα μονόστιχα γνωμικά, με τις ἀντίστοιχες μορφωτικές ἐξηγήσεις τού σχολιαστή:

—« Ὑπερήφανον πράγμα ἐστὶν ὦραία γυνή ». Σχόλιο: « Ἡ γυναῖκα ἢ εὐμορφη, ἢ εὐειδής, ἢ καλοπρόσωπος, ὑπάρχει καὶ εἶναι ἓνα πράγμα ἀτελόφρων, ἀλαζονικόν, ὑπερήφανον, ἥτοι νομίζει τὸν ἑαυτὸν τῆς ὡσὰν τὸ ὑπερήφανον παγῶνι ».

—« Ρύπος γυνή πέφυκεν ἠργυρωμένος ». Σχόλιο: « Ἡ γυναῖκα ὑπάρχει καὶ εἶναι ἓνα ἀκάθαρτον πράγμα ἀσημασμένον, στολισμένον μὲ ἀσήμια καὶ χρυσάφια στολίδια, ἥτοι δείχνει ὑπερηφάνειαν, ἡδονήν, ἐπιθυμίαν τοῦ κορμίου τῆς ».

—« Γάμος γὰρ ἀνθρώποισιν εὐκταῖον κακόν ». Σχόλιο: « Διότι ὁ γάμος, ἢ ὑπανδρεία, ὑπάρχει καὶ εἶναι ἓνα πράγμα κακόν, μίαν δυστυχίαν, ζημίαν, βλάβην, παρακαλεστικὴν, ἐπιθυμητικὴν, ὀρεκτικὴν εἰς τοὺς ἀνθρώπους, ἥτοι ὁποῦ παρακαλοῦν νὰ τὴν λάβουν, νὰ τὴν πάρουν μερικοὶ ἄνθρωποι ».

—« Γαμεῖν δὲ μέλλων βλέπον εἰς τοὺς γείτονας ». Σχόλιο, πον αποκλείει κάθε παρεξήγηση: « Ἀμή, ὦ ἄνθρωπε, μέλλοντας, θέλοντας, ἀγαπῶντας νὰ ὑπανδρευθῆς, νὰ λάβῃς, νὰ πάρῃς γυναῖκα, σύζυγον, ἴδε, κοίταξον, βλέπον, θεώρησον εἰς τοὺς ἔγγιστα, πλησίον, γειτόνους σου, τὸ τί συμφοραῖς καὶ δυστυχίαις παθαίνουν ».

Ὅσοι ἀπὸ μας δὲν εἶναι ευχαριστημένοι ἀπὸ τὴ σημερινή μας κατάστασιν—καὶ ποῖός μπορεῖ νὰ εἶναι ;—ας αναλογιστοῦν τὸ « τί συμφοραῖς καὶ δυστυχίαις » εἶχαν νὰ υπερνικήσουν οἱ πρόγονοί μας γιὰ νὰ εξασφαλίσουν τὴν ἐπιβίωσιν τῆς φυλῆς μας, καὶ ας περιορίσουν τὴ γρῦνα τους.

91.—Με τὰ Μονόστιχα γνωμικά δὲν ἐξαντλήθηκε βέβαια τὸ ἐνδιαφέρον τῶν προγόνων μας γιὰ τὰ γνωμικά.

Τὸ 1713, δημοσιεύτηκε, « ἐν Τεργοβύστῳ », πον εἶταν τότε ἡ πρωτεύουσα τῶν ἠγεμόνων τῆς Βλαχίας, ἓνα ἄλλο βιβλίον, πον εἶχε καὶ αὐτὸ μεγάλη ἐπιενάμιση καὶ πλέον αἰῶνα. Εἶναι τὰ Γνωμικά παλαιῶν τινῶν φιλοσόφων. Πρόκειται γιὰ μετάφρασιν, πον ἔκανε ἓνας λόγιος ἱερωμένος, πολὺ γνωστός στὴν ἐποχὴ του, ὁ Ἰωάννης Ἀβράμιος.

Τὸ βιβλίον εἶταν γαλλικόν καὶ εἶχε μεταφραστεῖ Ἰταλικά, ἀπὸ τὰ ὁποῖα καὶ τὸ μετέφρασε Ἑλληνικά ὁ Ἀβράμιος. Ἀπὸ τὰ Ἑλληνικά μεταφράστηκε ἀργότερα καὶ στα Ρουμανικά. Ἡ ἑλληνικὴ μετάφρασις ξανατυπώθηκε ἐπανειλημμένα — τὸ 1758, 1789, 1800, 1811, 1816, 1830, 1850, 1871 — σε διάφορα ἑλληνικά τυπογραφεῖα τῆς Βενετίας.

92.—Τὸ 1728, τυπώθηκε στὴ Βενετία μίαν ἄλλην συλλογὴν Ἀποφθεγμάτων Ἀπανθίσματα Ἀγίων Πατέρων καὶ Φιλοσόφων, συλλεχθέντα παρὰ τοῦ ἐν Ἱεροδιδασκάλοις λογιωτάτου Παρθενίου τοῦ Κατζίουλη, κλπ., σελ. 316, 14 δίχως ἀριθμόν.

93.—Το 1740: δημοσιεύτηκε η Χρησταγωγία Ἑλληνική, που αναφέραμε ἤδη μιλώντας για τα Μονόστιχα γνωμικά.

94.—Το 1785: δημοσιεύτηκε στην Κοσμόπολι («ψευδώνυμο» που χρησιμοποιούσαν κάποτε για τη Βενετία, και κάποτε, όπως εδώ, για τη Βιέννη) του Ἀναστασίου Περδικάρη, ἱατροῦ, Βεροιαίου, μια συλλογή Ἀποφθέγματα, Ὑποθήκαι καὶ Προγυμνάσματα. (ΕΒΕ. ΦΛΣ. 1720).

95.—Το 1797: Στεφ. Δημητριάδου, Ἀπανθίσματα ἕκ τινος βιβλίου ἑτερογλώσσου, συλλεχθέντα, προσαρμοσθέντα τε καὶ μεταφρασθέντα. Βιέννη. (ΕΒΕ. ΦΛΣ. 455^N).

96.—Τὸ 1802: Δημητρίου Νικ. Δαρβάρεως, Χειραγωγία εἰς τὴν Καλοκαγαθίαν, ἥτοι ἐγχειρίδιον ἠθικὸν πρὸς διακόσμησιν τῶν ἠθῶν τῶν Νέων, καὶ ἐκπλήρωσιν τῶν καθηκόντων, πάνυ λυσιτελές. Νῦν ἐκ δευτέρου ἀναθεωρηθὲν καὶ μετ' ἀκριβείας διορθωθὲν ὑπὸ Δημητρίου Νικολάου τοῦ Δαρβάρεως, κλπ., κλπ... Ἐν Βιέννῃ τῆς Ἀουστρίας. Ἐν τῇ Ἑλληνικῇ Τυπογραφίᾳ Γεωργίου Βενδότη, 1802. Σχ. 16°, σελ. X+152. (ΕΒΕ. Θ. 3499).

Το ἴδιο ἔργο δημοσιεύτηκε στη Βιέννη το 1839, τυπογρ. Αντ. Βένκο, σχ. 8°, σελ. X+150. Στην ἐκδοση ἐκείνη αναφέρεται πως ἔχει μεταφραστεῖ ἀπὸ τα Γερμανικά, και πως πρόκειται για δεύτερη ἐκδοση, ἐνὼ πρέπει να πρόκειται για τρίτη. Η Ἑλληνική Βιβλιογραφία τῶν Γκίνη και Μέξα, ἀναφέρει στον αριθ. 3219 πως η πρώτη ἐκδοση ἐγίνε το 1791, και δεν μνημονεύει ἐκεῖ την ἐκδοση τοῦ 1802 που ἀναφέρεται ἀπὸ τους ἴδιους με αριθ. 177. (ΓΕΝ. MGL 375).

97.—Το 1811: Δημητρίου Νικ. Δαρβάρεως, Σοφίας Ἀπάνθισμα, Βιέννη, τυπογρ. Ἰωάννου Βαρθολομαίου Σβηκίου, πρῶην Γεωργ. Βενδῶτου, σχ. 16°, σελ. 179. (ΕΒΕ. ΦΛΣ. 434).

Περιλαμβάνει 110 μικρά κεφάλαια. Στο τέλος υπάρχει κι ἓνα ποίημα «Περὶ διατηρήσεως τῆς Ὑγείας» που ἀποτελεῖ θησαυρὸ υγιεινολογικῶν γνωμικῶν. Δείγματα:

- Πρὸ πάντων φρόντισε νὰ ἔχῃς εὐκοιλίαν
ἵνα μὴ πέσῃς εὐθὺς εἰς ἀρρωστίαν.
- Ἡ διαπνοή σου νὰ εἶναι ἐλευθέρη
καὶ ἡ κοιλία σου νὰ μὴ ἔχῃ ἀέρα...

98.—Το 1812: Δημητρίου Νικ. Δαρβάρεως, Ὁδηγὸς τοῦ Βίου, Βιέννη 1812, τυπογρ. Ἰωάννου Βαρθολομαίου τοῦ Σβηκίου, πρῶην Γεωργ. Βενδῶτου. Σχ. 16°, σελ. 286. (ΕΒΕ. ΦΛΣ. 435).

Οι τίτλοι τῶν 224 μικρῶν κεφαλαίων αποτελοῦν ισάριθμα γνωμικά. Το βιβλίον δὲν εἶναι πρωτότυπον. Παρουσιάζει χτυπητὴς ομοιότητες μ' ἓνα βιβλίον που τυπώθηκε στη Βιέννη, τυπογρ. Γ. Βενδότῃ, τὴν ἴδια περίπου ἐποχὴν, κάπως νωρίτερα, με τὸν τίτλον :

99.— Τέχνη τοῦ ζῆν, ἤτοι Νουθεσίαι ὠφέλιμοι. Πῶς νὰ ζήσῃ τις ἐν εἰρήνῃ καὶ γαλήνῃ εἰς τὴν συναναστροφὴν τῶν ἀνθρώπων. Νῦν τὸ πρῶτον μεταφρασθεῖσα πρὸς ὄφελος τῶν φιλησύχων, σελ. 240, σχ. 8°. Περιλαμβάνει διακόσια μικρὰ κεφάλαια με τίτλους που εἶναι γνωμικά. (ΕΒΕ. ΦΛΣ. 2236).

100.—Τὸ 1825 : τυπώθηκε στη Ρώμῃ ἀπὸ τὸν Νικόλα Κεφαλά, (Καιφαλά), που υπῆρξε ἀναμφίβολα ἓνας ἀπὸ τοὺς γραφικότερους Ἑλληνας τυχοδιώκτες ὅλων τῶν αἰώνων, ἡ Σύνοψις Γνωμῶν Ἠθικῶν τοῦ Ἰνδοῦ Φιλοσόφου Σανακέα, ἐκ τῆς Σανσκριτῆς, ἤτοι Βραχμανικῆς τῶν Ἰνδῶν διαλέκτου εἰς τὴν Ἑλληνίδα καὶ Ἰταλίδα μετενεχθεῖσα φωνὴν ὑπὸ τοῦ Ἑλληνοῦ περιηγητοῦ Κ^{ου} Νικόλα Καιφαλά, τοῦ ἐκ Ζακύνθου. Ἀφιερώνεται εἰς ὅλους γενικῶς τοὺς Πατέρας τῶν Φαμιλιῶν. Τυπογρ. Φιλίππου καὶ Νικόλα δὲ Ρωμάνης. Σχ. 4° μικρό, σελ. 49+2.

[Υπάρχει καὶ δεύτερη ἐκδοσὴ τοῦ βιβλίου αὐτοῦ που ἐγίνετο στο Βελιγράδι στα 1840. Ἀπὸ τὴν ἰταλικὴν μετάφραση τῆς πρώτης, μετέφρασε τὸ βιβλίον στα Σερβικά ὁ δόκτωρ ἰατρός Ἰωσήφ Ρίμπριτς καὶ τὸ τύπωσε σε δύο γλώσσες : Ἑλληνικά καὶ Σερβικά, με τὸν τίτλον : Σύνοψις Γνωμῶν Ἠθικῶν τοῦ Ἰνδοῦ Φιλοσόφου Σανακέα, ἐκ τῆς διαλέκτου Σανσκριτῆ ἢ Βραχμανικῆς τῆς Ἰνδίας εἰς τὴν γραικικὴν καὶ ἰταλικὴν διάλεκτον μεταφρασθεῖσα παρὰ τοῦ ταξιδιώτου Γραικοῦ Καπετὰν Νικολάου Κεφαλά Ζακυνθίου μετὰ τὰ παρ' αὐτοῦ γεγόμενα ὑποσημειώματα καὶ ἀφιερωθεῖσα εἰς ὅλους τοὺς πατέρας τῶν οἰκογενειῶν. Νῦν δὲ μεταφρασθεῖσα ἐκ τοῦ ἰταλικοῦ εἰς τὴν Σερβικὴν διάλεκτον παρὰ κλπ. Ἐν Βελιγραδίῳ ἐν τῇ ἡγεμονικῇ τυπογραφίᾳ, 1840. Σχ. 8°, σελ. XI+32].

101.—Τὸ 1836 : Δημητρίου Γουζέλη, τοῦ ἐκ Ζακύνθου, Γνωμικά διαφόρων ἐνδόξων ἀνδρῶν Ἑλλήνων καὶ Ἀλλογενῶν, ἔτι δὲ καὶ αἰνίγματα καὶ ἕτερα τινά. Ἐν Ναυπλίῳ, τυπογρ. Ι. Παπαδοπούλου. Σχ. 16°, σελ. γ+214. (ΕΒΕ. ΦΛΣ. 835 β).

Τὸ βιβλίον εἶναι ἀφιερωμένο στον Δαιμόνιο Κρόνον. Περιλαμβάνει 558 «γνωμικά ἐνδόξων ἀνδρῶν», ὅλων τῶν εἰδῶν, μερικὰ τοὺς ὅμως πρέπει νὰ εἶναι τοῦ Γουζέλη τοῦ ἰδίου, που προτίμησε, ἀπὸ μετριοφροσύνη, νὰ τα παρουσιάσει ὡς γνωμικά ἐνδόξων ἀνδρῶν. Τόσο εἶναι ἀνόητα ! Ἔτσι :

—Οὐδεμία γυνή γνωρίζει ἀλανθάστως τὴν ἡμέραν ὅπου μέλλει νὰ γεννήσῃ τὸ τέκνον» (315). —

—Ὁ μέτριος Κόπος καὶ ἡ καλὴ Δίαιτα, ὡς εὐτυχὲς ἀνδρόγυνον, γεννῶσι τὴν κυρίαν Ὑγιάν, ἢ κυρία Ὑγεία τὴν κυρίαν Εὐθυμίαν, ἢ κυρία Εὐθυμία τὴν κυρίαν Ἀγαλλίασιν» (554).

—Πρέπει νὰ εἶναι τις λίθος ἐλαιοτριβείου, ὅστις δὲν εὐσπλαγχνῆζεται εἰς τὰς δυστυχίας τῶν ἄλλων» (532).

Υπάρχουν κι ἄλλα εκατὸ παρόμοια «διὰ σίχων ἀνομοιοκαταλήκτων» :

—Δι' ἔρωτ' ἀντιμάχονται κ' ἔλαφοι κερασφόροι. (51).

—Ἄν τελευτήσῃς ἄγαμος, ἀνώνυμος ὠλέσθης. (78).

—Φύλαττε κλίνας καθαρὰς τῆς μητριᾶς, καὶ θείας, καὶ ἑξαδέλφης, καὶ λοιπῶν τῶν συγγενῶν ἀπάντων. (79).

Μέσα σε ὅλα αὐτὰ τα «γνωμικὰ ἐνδόξων ἀνδρῶν» ὑπάρχει κι ἓνα, το 333, πού εἶναι τοῦ Λαροῦφουκῶ (το 22 του).— Στο βιβλίον τοῦ Γουζέλη ὑπάρχει ἀκόμα κι ἓνας «Ὑμνος πρὸς τὴν θείαν Θάλασσαν», μια «Ἑρμηνεία περὶ κατασκευῆς τοῦ κρασιοῦ», σε σίχους : «Οὔρμα σταφύλια τρύγαε, καὶ τ' ἄγουρ' ἄφινέ τα». Καὶ τέλος 90 αινίγματα...

102.—Το 1840: Γεωργίου Κουτουφᾶ, Ἀθηναίου, Ἀποσπάσματα τῆς Ἀρχαίας Ἑλληνικῆς καὶ Ρωμαϊκῆς Ἱστορίας μὲ διάφορα ἀποφθέγματα φιλοσοφικά. Τόμος πρῶτος, Λιβόρονο 1840, Τυπογρ. Εὐγ. Ποτσολίνου. Σχ. 8°, σελ. 112. (ΕΒΕ. ΙΣΤ. 2600^Ν).

103.—Το 1838: Συλλογὴ γνωμικῶν καὶ ἀποφθεγμάτων ἐκ διαφόρων συγγραφέων τουτέστιν Ἀγίων πατέρων καὶ ἄλλων σοφῶν καὶ πεπαιδευμένων ἀνδρῶν παρὰ τοῦ Ἱερομονάχου Κυρίλλου ἐκ Λασινίτσης προηγουμένου τῆς ἐν Χαονία, ἢ Δελβίνῳ Βασιλικῆς τε καὶ Πατριαρχικῆς ἱερᾶς μονῆς Ἱ. τοῦ Θεολόγου. Ἐν Βουκουρεστίῳ, ἐκ τῆς τυπογραφίας Φριδ. Βαλμπάουμ 1838. Σχ. 8° μικρ. σελ. XVI+340.

104.—Το 1839/1841¹: Τὸ πνεῦμα τῶν ἐξοχωτέρων ἀρχαίων φιλοσόφων, ποιητῶν καὶ ρητόρων Ἑλλήνων. Ἦτοι συλλογὴ γνωμικῶν, ἀξιωμάτων, παραγγελμάτων, καὶ ἀποφθεγμάτων, ἀφορώντων τὴν ἠθικὴν, πολιτικὴν, καὶ ἐν γένει τὴν τέχνην τοῦ ἀνθρωπίνου βίου ὑπὸ Σολομῶντος Νικολαΐδου, Κυρίου, Ἑρμούπολις Σύρου, τυπογρ. Γ. Μελισταγοῦς. Σχ. 8°, σελ. 304. (ΕΒΕ. ΕΦ. 906).

1. Δημοσιεύτηκε σὲ πέντε «τετράδια» στὸ διάστημα δυὸ ἐτῶν. Πρόκειται γιὰ ἐξαιρετικὰ ἐπιμελημένη ἐργασία.

105. — Το 1840: Χριστοδούλου Εὐθυμιάδου. Ὀλυμπίου. **Ἡ Μέλισσα** ἤτοι χρυσοῦν ἀπάνθισμα. Περιέχουσα διάφορα ἀποφθέγματα καὶ ἀπομνημονεύματα Ἠθικά, Πολιτικά καὶ Ἐκκλησιαστικά, ἐκ τῆς Παλαιᾶς Γραφῆς καὶ τῆς Νέας, καὶ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων λογογράφων τε καὶ ποιητῶν. Φιλοπόνως μὲν ἐπεξεργασθεῖσα καὶ ἐρανισθεῖσα ἐκ τῆς πρωτοτύπου Μελίσσης ἐπιμελῶς δὲ διορθωθεῖσα καὶ διαιρεθεῖσα εἰς τμήματα τρία, ἐκδίδεται τὸ δεύτερον ὑπὸ ... κλπ. Ἐν Ἀθήναις, τυπογρ. Κ. Ράλλη, 1840. Σχ. 8°, σελ. 2 + 251.

106. — Το 1840: Ἰωάννου Συμεωνίδου, **Κήπος Πολυανθής**. ὅστις περιέχει φυτὰ πολυποίκιλα, τριαντάφυλλα ἀμάραντα, ἄνθη ἄφθαρτα, δένδρα θεοφύτευτα, μαθήματα οὐράνια ἅπερ ἠρανίσθησαν ἀπὸ τὰ συγγράμματα τῶν Ἁγίων Πατέρων καὶ φιλοσόφων, παρὰ τοῦ ταπεινοῦ, τοῦ ἐκ τῆς κατὰ Μακεδονίαν χώρας Ταρλιζίου, καὶ πρώην Διδασκάλου τῆς ἐν Μεγάλῳ Τουρνόβῳ Σχολῆς..... Τὰ ὅποια καὶ ἐξηγήθησαν παρὰ τοῦ ἰδίου εἰς τὴν καθομιλουμένην γλῶσσαν διὰ τὴν κοινὴν ὠφέλειαν τῶν Χριστιανῶν καὶ διορθώθησαν μετὰ πλείστης ἐπιμελείας. Καὶ ἀφιερώθη ἡ Βίβλος εἰς τὸ γένος τῶν Ἑλλήνων ἵνα μελετῶσιν αὐτὴν Νῦν δὲ τὸ πρῶτον ἐτυπώθη διὰ τῆς συνδρομῆς τῶν ὁμοπίστων καὶ φιλοκάλων Ἀνδρῶν. Ἐν Πέστη τῆς Οὐγγαρίας. Παρὰ τῷ εὐγενεῖ Τράτνερ τε καὶ Καρόλῳ, 1840. Σχ. 8°, σελ. 4 + 224.

107. — Το 1842: Φενελῶνος μετάφρασις Α. Ποθητοῦ, **Ἐπιτομὴ τῶν Βίων τῶν ἐνδόξων φιλοσόφων τῆς ἀρχαιότητος ὁμοῦ μὲ τὰ δόγματα, τὰ συστήματα, τὸ ἠθικόν των καὶ συλλογὴν τῶν ὠραίων γνωμῶν αὐτῶν**, ὑπὸ κλπ. κλπ., μὲ εἰκονογραφίας ἐξ ἀρχαίων πρωτοτύπων μετὰ καὶ τῆς τοῦ συγγραφέως. Ἐκδοσις δευτέρα. Βελτιωθεῖσα μὲν καὶ ἀυξηθεῖσα ὑπὸ τοῦ μεταφραστοῦ, γενομένη δὲ φιλοτίμῳ δαπάνῃ Κ. Δημητρίου Σ. Μουσούρη. Ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐκ τῆς τυπογραφίας Ι. Α. Κοσμέτου διευθυνομένης ὑπὸ Ε. Πανᾶ, 1842. Σχ. 8°, σελ. 21 + 278. (ΕΒΕ. ΦΔΣ. 636^Ε).

108. — Το 1845: Δε-Λας-Κάζας, **Γνώμαι καὶ στοχασμοὶ Ναπολέοντος**. Αἰχμαλώτου ὄντος εἰς Ἀγίαν-Ἑλένην. Χειρόγραφον εὑρεθὲν μεταξὺ τῶν ἐγγράφων τοῦ Δε-Λας-Κάζας, ἐκδοθὲν κατὰ πρῶτον γαλλιστί, παρ' Ἀγγλοῦ τινός, ἐκ τούτου δὲ μεταφρασθὲν εἰς τὴν Ἰταλικὴν ἀνωνύμως καὶ ἐκ ταύτης εἰς τὴν καθομιλουμένην Ἑλληνικὴν διάλεκτον μεταγλωττισθὲν ὑπὸ Μ. Ν. Σισίνη, καὶ ἐκδοθὲν δαπάνῃ αὐτοῦ, κλπ. κλπ. Ἐν Ἀθήναις, τυπογρ. Μ. Ν. Πατρικίου, 1845. Σχ. 8°, σελ. 6 + 58. (ΓΕΝ. ΜΓΛ. 396. 1).

109.— Το 1845: Σολομῶντος Νικολαΐδου, Κυπρίου, Ἱερὸν Ἐγκόλπιον. Ἦτοι συλλογὴ θείων καὶ ἱερῶν ρητῶν συλλεχθέντων ἐκ τῆς Ἀγίας Γραφῆς Παλαιᾶς καὶ Νέας, κλπ. κλπ. Ἐν Ἐρμουπόλει, τυπογρ. Γ. Μελισταγοῦς... 1845, Σχ. 16°, σελ. 4 + 216. (ΕΒΕ. Θ. 9651).

110.— Το 1848: Ἀναστασίου Μαυροκεφάλου, Καισαρέως, Ἐπικτήτου ἐγχειρίδιον, καὶ ἀποσπάσματα ἐκ τῆς ἀνθολογίας Ἰωάννου Στοβαίου, Μεταφρασθέντα εἰς τὴν καθομιλουμένην, καὶ ἐκδοθέντα ὑπὸ κλπ. κλπ. Ἐν Ἀθήναις, τυπογρ. Ἡλία Χριστοφίδου, «Ἡ Ἀγαθὴ Τύχη», 1848, Σχ. 8°, σελ. οβ' + 152. (ΕΒΕ. ΕΦΔΣ. 4906).

111.— Το 1883: Ἀριστ. Α. Ρωμανοῦ, Ἐγκόλπιον φιλοσοφικῶν γνωμικῶν, συλλεγόντων ἐκ διαφόρων ἀρχαίων βιβλίων, Ἐν Ἀθήναις 1883, Τυπογρ. Ἀσμοδαῖος. Σχ. 8°, σελ. 56. (ΕΒΕ. ΦΔΣ. 1900).

Τα γνωμικά εἶναι βαλμένα χωρὶς καμιά κατάταξη ὕλης καὶ χωρὶς παραπομπές.

112.— Το 1887: Ἀναστασίου Ι. Κεφαλά (Τριφυλίου), Ἀνθολογία, ἦτοι συλλογὴ γνωμῶν Ἀρχαίων Ἑλλήνων. Ἐν Ἀθήναις 1887, τυπογρ. Ἐνώσεως. Σχ. 8°, σελ. 96. (ΕΒΕ. Ε.Φ. 907).

Το βιβλίον χωρίζεται σε 50 κεφάλαια, σε αλφαβητικὴ σειρὰ: Περὶ ἀδικίας καὶ δικαιοσύνης, Περὶ αἰδοῦς καὶ ἀναιδεΐας, Περὶ τοῦ ἁμαρτάνειν, κλπ.—Ὁ συγγραφεὺς εἶταν ἀπὸ τους γεμάτους μετριοφροσύνη καυχησιάρηδες: «Οὐδενὸς ἄχρι τοῦδε τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων ἐπιχειρήσαντος ν' ἀναπληρῶσθαι τὸ ἐν τῷ φιλολογικῷ κλάδῳ ὑπάρχον κενὸν ἐκ τῆς ἐλλείψεως τοιούτου ἔργου, οἷον τὸ προκείμενον, ἐτόλμησα ἐγὼ ὁ ἐλάχιστος», κλπ. κλπ.

113.— Το 1925: Ἰωάννου Ἀθ. Λαζαροπούλου (Δ. Νομικῆς, Ἀξιωματικοῦ τοῦ Π. Ναυτικοῦ), Συλλογὴ Ἀνεκδότων, Γνωμικῶν, Ἱστοριῶν κλπ. κλπ. Ἐκ τοῦ ἐν Ἀθήνῃσι τυπογρ. Κ. Παπαδόγιαννη, 1925, Σχ. 16°, σελ. δ + 5 + 224 (ΕΒΕ. Ε.Φ. 909).

Το βιβλιαράκι αὐτὸ εἶναι υπόδειγμα τῆς οικονομίας που μπορεῖ νὰ γίνῃ σε μιαν ἐκτύπωση, ὅταν βαλθῇ κανεὶς νὰ μὴν ἀφίσει τίποτα ἀχρησιμοποίητο ἀπὸ τὸ χαρτί που διαθέτει. Εἶναι ἀπίθανη ἡ ποικιλία τῆς ὕλης, κάθε ποιότητος, που ἔχει χωρέσει σὺς 230 περίπου μικρὲς σελίδες του:

Βιβλίον Α', Ἀνέκδοτα, Ἦθη καὶ Ἔθη, Ἱστορίαι. Αποτελεῖ δειγματολόγιον, σε φαρμακευτικὰς δόσεις φυσικά, ἀπὸ τον Πλούταρχον, τους: Πολύαινον, Στράβωνα, Σέκστον, Ἡράκλειτον, Νικόλαον, Αἰλιανόν.

Βιβλίο Β', Γνώμαι, Ἀποφθέγματα, Παραινέσεις. Γνώμαι τῶν Ἑπτὰ Σοφῶν, Ἀποφθέγματα τῶν Ἐννέα Σοφῶν, γνώμαι καὶ παραινέσεις διαφόρων, Γνωμικά, Ρητά, Παραινέσεις Ἰγνατίου, Γνώμαι περὶ διαφορῶν.

Βιβλίο Γ', Αἰσώπου μῦθοι, Θεοφράστου Χαρακτήρες, Κέβητος Πίναξ, Λουκιανοῦ διάλογοι, ὅλα σε ἀνάλογες δόσεις φυσικά.

Στα Βιβλία Δ', Ε' καὶ Στ' περίσσεψε χώρος για Ἀστεῖα, Σοφίσματα, Ἐπιγράμματα—Φυσικὴ Ἱστορία ἀπὸ ἀρχαίους συγγραφείς, Διάφορα, καὶ τέλος βρίσκεται ἀκόμα καὶ Πίναξ Περιεχομένων, Λεξικὸν καὶ Εὐρετήριον κυρίων ὀνομάτων...

114.—Το 1925: Γεωργίου Ν. Φιλαρέτου, Γνωμολογία, Τόμος Α', τεῦχος α'. (δεν βγήκαν ἄλλα) Ἀθῆναι, 1925, ἔκδ. Ἄνδρ. Πάσχας. Σχ. 8°, σελ. ιστ' + 96. (ΕΒΕ. Ε.Φ. 910).

Υπάρχει Δήλωσις ἔκδοτου, Ἀφιέρωσις Ἰδρυτοῦ, Πρόλογος καὶ Εἰσαγωγή. Ἡ καθ'αυτὴ ὕλη εἶναι διαιρεμένη σε 302 παραγράφους με διάφορα ἀποφθέγματα, γνώμες, ρητά, κλπ. Ὁ Γ. Ν. Φιλάρετος (1848-1929), πού εἶταν ἓνας ἀπὸ τοὺς προδρόμους τῆς ἰδέας τῆς ἀβασίλευτης δημοκρατίας στὴν Ελλάδα, καὶ ἀπὸ τοὺς πολυγραφότερους ἐρασιτέχνες νομικοπολιτικούς συγγραφείς τῆς ἐποχῆς του, εἶταν συνάμα μιὰ γραφικὴ προσωπικότητα τοῦ τελευταίου τετάρτου τοῦ 19^{ου} καὶ τοῦ πρώτου τετάρτου τοῦ 20^{οῦ} αἰ.

115.—Το 1926: Σεραφεῖμ Γ. Κανούτα, Δικηγόρου ἐν ταῖς Πολιτείαις τῆς Νέας Ὑόρκης καὶ Μασσαχουσέτης, Πανδέκτης Γνωμικῶν καὶ Ἀποφθεγμάτων. Ἀθῆναι 1926, τυπογρ. Ν. Δ. Φραντζεσκάκη, δύο τόμοι, σχ. 16°, σελ. ιβ' + 288 + 320. (ΕΒΕ. Ν.Φ. 630^ρ).

Εἶναι ἡ πρώτη περίπτωση πού γνωρίζουμε μιὰς σοβαρῆς ἐλληνικῆς συλλογῆς γνωμικῶν, κλπ., πού δὲν περιορίζεται στὴν ἀντιγραφή παλιότερων ἐλληνικῶν συλλογῶν, με τὰ ἴδια πάντα ἀρχαῖα ρητά καὶ ἀποφθέγματα. Ὁ συντάκτης τῆς συλλογῆς εἶταν καὶ αὐτὸς μιὰ γραφικὴ φυσιογνωμία, τοῦ Ἑλληνισμοῦ τῆς Ἀμερικῆς, καὶ ὁ πρῶτος πού δοκίμασε νὰ δώσει κάποια ἱστορικὴ ἀληθοφάνεια στὴ γνώμη πὼς ὁ Χριστοφόρος Κολόμβος εἶταν Ἕλληνας.

Ὁ Πανδέκτης του, εμπνευσμένος ἀπὸ τὰ τόσα ἀφθονα ἀγγλοσαξωνικά Δεξικά Ρήσεων (Dictionaries of Quotations), εἶναι ταξιθετημένος ἀλφαβητικά, κατὰ θέματα, με κάποια συστηματικότητα, καὶ γιὰ πρώτη φορά περιλαμβάνει σκέψεις ἀπὸ τὶς κυριότερες ξένες λογοτεχνίες, παλιές καὶ νεότερες. Συγκεκριμένα, δίνει στὸν Λαροῦφονκὼ τὴ θέση πού του ταιριάζει μέσα σε

και μια τέτοια συλλογή, αναφέροντας 60 Αξιιώματά του στον πρώτο τόμο (Α-Θ) 56 στον δεύτερο (Ι-Ω).

116.— Το 1932: Βασιλείου Οικονόμου, Αστυνομικοῦ, Μικρὰ Συλλογὴ Γνωμικῶν Ἀρχαίων καὶ Νέων Φιλοσόφων. Ἀθῆναι, 1932. τυπογρα. Τρύφωνος Ε. Γεωργαλίδου: Σχ. 32°, σελ. 62 + 2.

Ο εκδότης εξηγεί «Ἀντὶ Προλόγου», πως «διὰ νὰ δίδωμεν καλλιτέραν ἔννοιαν καὶ μεγαλητέραν πειστικότητα εἰς τὰ ὑφ' ἡμῶν λεγόμενα, εὕρισκόμεθα εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ μεταχειρισθῶμεν λέξεις καὶ φράσεις... αἵτινες ἐλέχθησαν ὑπὸ τῶν κατὰ διαφόρους ἔποχὰς μεγαλοφυῶν ἀνδρῶν» και για να διευκολύνει τοὺς «φίλους ἀναγνώστας προέβη εἰς τὴν παροῦσαν μικρὰν συλλογὴν, εἰς ἣν περιλαμβάνονται αἱ μᾶλλον σπουδαιότεραι καὶ κατὰ δύναμιν ρήσεις...».

Στους μεγαλοφυεῖς ἄνδρες ο εκδότης περιλαμβάνει ἀπο τους νεοέλληνες τὴ Μαργαρ. Επιτροπάκη, τον Τυμφορησιτὸ (συγγραφέα τῆς «Ὠραίας τοῦ Πέραν») και τον Κατσιγιαννόπουλο. Αναφέρονται ἐπίσης ο Νικ. Πλαστήρας και ο κ. Ρεῖνόγλου, ο δεύτερος μᾶλλον ἀγνωστος στα πλήθη. Οἱ δύο σοφοὶ των οποίων προσφέρονται οἱ περισσότερες ρήσεις εἶναι ο Σολομῶν κι ο Πολύβιος Δημητρακόπουλος.— Ο ημέτερος Λαροῦφονκῶ αναφέρεται με δύο γνωμικά, το ένα ἀπὸ τα οποία: «Ὅστις δὲν εὕρισκει εὐχαρίστησιν ἐν ἑαυτῷ ματαίως τὴν ἐπιζητεῖ ἄλλου» εἶναι σπυδαίος γιατί δεν το γνωρίζει καμιά ἀπὸ τις γαλλικὲς ἐκδόσεις τοῦ συγγραφέα.

117.— Το 1934: Νήφωνος Μοναχοῦ (βιβλιοδέτου) καὶ Λεωνίδου Κουκουτσάκη (ιεροσπουδαστοῦ), Συλλογὴ ἀποφθεγμάτων, περιλαμβάνουσα Γνωμικά καὶ Ἀποφθέγματα διαφόρων Ποιητῶν, Σοφῶν καὶ Φιλοσόφων τῆς Ἀρχαίας Ἑλλάδος. Ἅγιον Ὄρος, 1934. Ἐκ τοῦ Τυπογραφείου τῆς Ἱερᾶς Κοινότητος Ἁγίου Ὄρους Ἀθῶ. Σχ. 32°, σελ. 128.

Κύριος εκδότης εἶναι ο ιεροσπουδαστής, που εξηγεί στον Πρόλογο ὅτι: «ἔτυχον τῆς μελέτης πολλῶν βιβλίων ἐντύπων τε καὶ χειρογράφων, ἀπὸ τὰ ὅποια συνέλεξα σταχυολογῶν τὴν συλλογὴν τῶν γνωμικῶν... ἅτινα ἐθεώρησα καλὸν νὰ φέρω εἰς φῶς», κλπ. κλπ.

Ο ιερολογιότατος υπότροφος τῆς Ἱερᾶς Μονῆς τοῦ Κουτλουμουσίου εἶναι πολὺ ἀξιέπαινος που φρόντισε να τυπώσει το βιβλιαράκι αὐτό. Διγότερο ἀξιέπαινος εἶναι ὁμως ὅταν ισχυρίζεται πως χρειάστηκε να μελετήσει πολλὰ βιβλία ἐντυπὰ τε και χειρόγραφα για να σταχυολογήσει τα ἀποφθέγματα καὶ γνωμικά τῆς συλλογῆς. Θα ἔφτανε στο ἴδιο ἀκριβῶς ἀποτέλεσμα ο ἅγιος αὐτός ἄνθρωπος αν ἀντέγραφε ἀπλούστατα ἕνα-δύο ἀπὸ τα παλιότερα παρόμοια

δημοσιεύματα. Δεν είταν ανάγκη να κοπιάσει τόσο πολύ για να σταχυολογήσει και να κατατάξει αλφαβητικά τις Μονόστιχες Γνώμες και τα αποφθέγματα τών Εφτά Σοφών, ούτε τα λοιπά αποφθέγματα, ανέκδοτα κλπ. που αναφέρει, γιατί όλα αυτά είχαν γίνει προπολλού, κι είναι πολύ πιθανό πως το είξερε.

118.— Το 1948: Παναγιώτου Ι. Χατζή, καθηγητοῦ, φροντιστοῦ, **Γνωμικά μεγάλων ἀνδρῶν**, τεῦχος πρῶτον, ἔκδ. Μαθητική 'Εστία. Σχ. 8°, σελ. 96. Οι Μεγάλοι ἄνδρες τῶν οποίων προσφέρονται γνώμες δεν είναι μονάχα Αρχαίοι. Ο συντάκτης τῆς συλλογῆς φροντίζει ν' αναφέρει και γνώμες συγχρόνων Ελλήνων Μεγάλων Ἀνδρῶν, ὅπως τού Θεοδ. Δηληγιάννη, του Γεωργίου Στρατήγη, του Πολυβ. Δημητρακοπούλου, των καθηγητῶν Πεξοπούλου και Στελ. Σεφεριάδη, κλπ.

119.— Το 1949: Ἰωάννου Ε. Φραγκιδάκη, Γυμνασιάρχου, **Γνώμαι καὶ Συμβουλαὶ τῶν Ἀρχαίων Ἑλλήνων Σοφῶν καὶ τῶν Ἱερῶν Γραφῶν**, περὶ τῶν ὑποχρεώσεων καὶ καθηκόντων πρὸς τοὺς γονεῖς, Ἀθῆναι 1949. Σχ. 8°, σελ. 40.

120.— Το 1949¹: Μαρίας Νικολαΐδου (Συλλογὴ) **Ἀθάνατα Λόγια καὶ Σκέψεις**. Ἐκδ. ἑλληνικῆς ἑφημερίδος «Νέας Ἑλλάδος». Γιολάνεσμπουργκ, Ν. Ἀφρική. Σχ. 16°, σελ. 224.

121.— Το 1949: Νικολάου Χρ. Κοντογιάννη, **Δόσεις Ἀληθείας**. Συλλογὴ 4300 γνωμικῶν καὶ παροιμιῶν, Ἀθῆναι 1949, τυπ. Α. Θ. Λαμπροπούλου. Σχ. 8°, σελ. ιστ'. + 400.

Ο συγγραφέας μᾶς ειδοποιεὶ στην Εισαγωγὴ του πως : «Ἐπὶ μίαν ὀλόκληρον τριακονταετίαν κατηρτίζαμεν τὴν συλλογὴν μας, ἀφιερῶντες μέγα μέρος ἔκ τοῦ περισσεύματος τοῦ διαθέσιμου χρόνου μας». Πάντως, δεν πρέπει να θεωρηθεὶ ὅτι σπατάλησε σε μελέτες βαρετῶν συγγραμμάτων τον καιρό που κανονικά θα διέθετε σε ψυχαγωγία. Πολύ μεγάλο μέρος τῆς συλλογῆς του ἔχει σταχυολογηθεὶ ἀπὸ εφημερίδες καὶ περιοδικά : Οι Καιροί, η Καθημερινή, το Ἐμπρός, το Βῆμα, η Ἑλληνικὴ Δημιουργία, η Νέα Ἐστία εἶναι πηγές, στις οποίες ο συλλέκτης παραπέμπει συχνότατα...

Ο συντάκτης τῆς συλλογῆς ἀπέφυγε τὴν αλφαβητικὴν κατάταξιν τῆς ὕλης. Προτίμησε μίαν διαίρεσιν, τὴν ὁποία θεωρεῖ συστηματικότερη, ἐπειδὴ του

1. Η χρονολογία εἶναι ἀβέβαια, τὸ βιβλίον δεν τὴν ἀναγράφει, καὶ εικάζεται ἀπὸ τὴν ἐποχὴν που κυκλοφόρησε τὸ βιβλίον.

είταν αφόρητο — καθώς εξηγεί στις 'Οδηγίες δια τήν χρῆσιν τῆς συλλογῆς, σελ. ια' — «νά τίθεται εἰς τήν πρώτην σελίδα τῆς συλλογῆς τὸ κεφάλαιον περὶ 'Αγυρτῶν, 'Αρριβιστῶν, διότι αὐταὶ αἱ λέξεις ἀρχίζουσιν ἀπὸ Α, νὰ προηγηθῆται δὲ ἡ 'Αδιαντροπιὰ τῆς 'Εντροπῆς καὶ ἡ 'Αλβανία τῆς 'Ελλάδος!»

Φυσικά, τέτοιες προειδοποιήσεις προδιαθέτουν πολὺ ευνοϊκὰ τον αναγνώστη που ενδιαφέρεται ὄχι μόνον για την ηθικοπλαστικὴ επίδραση της μελέτης παρόμοιου βιβλίου, ἀλλὰ και για την ψυχαγωγία του. Καὶ δεν μένει απογοητευμένος.

Ἡ «συστηματικότερη» κατάταξη τῆς ὕλης, κατανέμει τα γνωμικὰ παροιμίες, παροιμιακὰς φράσεις, αποφθέγματα, ορισμούς και σκέψεις, που εἶναι στο σύνολο 4353 (ἀπὸ τις οποίες οἱ 1260 εἶναι παροιμίες ἐλληνικὰς, ἀρχαῖες και νέες, και ξένες) σε εννιά μεγάλα μέρη, με υποδιαιρέσεις. Ἀς τ' ἀπαριθμήσουμε :

- 1) Γράμματα, Μάθησις, 'Εργασία, Νοῦς.
- 2) Εὐτυχία, Δυστυχία.
- 3) Θεός, Θρησκεία.
- 4) 'Απολαύσεις τῆς Ζωῆς. Ἀς τις αναφέρουμε : Εἶναι ὁ 'Ερως, ὁ Γάμος, ἡ Γυναίκα, ο... Φεμινισμός, ὁ Οἶνος, τὸ Φαγητόν, ὁ 'Υπνος και ἡ Νύχτα, και τέλος τὸ Ταξίδι, ἡ Φύσις, τὸ Σπίτι, ἡ Μοναξιά.
- 5) Χαρακτήρ, 'Ελαττώματα, Προτερήματα, Φιλία, Συγγένεια.
- 6) Φαίνεσθαι. Αὐτὸ ἐπιβάλλει ἀνάλυση : 'Εμφάνισις, Διαφήμισις — 'Ενδυμασία, Φιλαρέσκεια, Μόδα — Καύχησις, Μετριοφροσύνη, Ὑπερηφάνεια — Δόξα, Φιλοδοξία, 'Ηρωες, Ἀνδρεία.
- 7) Δίκαιον.
- 8) Πατρίς, Πόλεμος, Πολιτικά.
- 9) Διάφορα καὶ ... Σχετικότης.

Σ' αὐτὰ τα κεφάλαια και τις υποδιαιρέσεις τους κατανέμονται τα 4353 γνωμικὰ, παροιμίες κλπ.

Εξάλλου, τα 3093 γνωμικὰ, σκέψεις, κλπ. — ὅταν ἀφαιρεθούν οἱ παροιμίες — ἀνήκουν σε 780 περίπου στοχαστὰς ὄλων των εποχῶν κι ὄλων των λαῶν. Ἀπ' αὐτούς, οἱ 265 εἶναι 'Ελληνες. Τὸ πρωτότυπο στοιχεῖο, που δίνει ἰδιαίτερη ἀξία στη συλλογὴ εἶναι πως, ἀπὸ τους 265 αὐτούς 'Ελληνες, οἱ 96 μονάχα εἶναι ἀρχαῖοι και βυζαντινοί — ποιητὰς, φιλόσοφοι, ρήτορες, πεζογράφοι, πατέρες τῆς Ἐκκλησίας. Οἱ υπόλοιποι 169 εἶναι νεοέλληνες στοχαστὰς, τους οποίους διέκρινε ὁ συντάκτης τῆς συλλογῆς. Μερικοί, ἐντελῶς

άγνωστοι στο πολύ κοινό, πρέπει να είναι προσωπικοί φίλοι τού κ. Κοντογιάννη, κι αυτό τιμά τα αισθήματά του.

Το σύστημα τών παραπομπών τού βιβλίου είναι κάπως συζητήσιμο. Ο συντάκτης του αναφέρει απλώς πού βρήκε το κάθε ρητό, γνωμικό, κλπ., και σε ποιόν το αποδίνει εκείνος που το αναφέρει. Έτσι καταλήγουμε σε περίεργα αποτελέσματα. Θ' αναφέρουμε δυό παραδείγματα μόνο :

α) Στο κεφάλαιο Γοργότης, (σελ. 42) διαβάζουμε : 'Ο χρόνος χοῆμα. και πληροφορούμαστε ότι ο κ. Ξεν. Ζολώτας ανέφερε στο Βῆμα της 11-9-48 σελ. 2 αυτή την «αγγλική παροιμία», που ίσως να μην είναι και παροιμία, αλλά γνωμικό τού Φραγκλίνου.

β) Στη σελ. 124 διαβάζουμε : «'Ο χωρισμός σβύνει τὰ μικρὰ αἰσθήματα καὶ μεγαλώνει τὰ μεγάλα, ἄπαράλλακτα ὅπως ὁ ἄνεμος σβύνει τὸ κερὶ καὶ δυναμώνει τὴ φωτιά». Και μαθαίνουμε πως αυτό είναι το γνωμικό 276 τού Λαροῦφουκώ, αλλά συνάμα και ότι «κατ' ἄλλους εἶναι τοῦ Ἰαλεξάνδρου Δουμά υἱοῦ». Κι ο αναγνώστης μένει ονειροπόλος, προσπαθώντας να καταλάβει πώς είναι δυνατόν να υπάρχει αμφιβολία, μήπως ένα γνωμικό, που ο Λαροῦφουκώ το δημοσίευσε το 1665, είναι ενδεχομένως του Αλεξάνδρου Λουμά υιού, που ἔγραψε στο δεύτερο μισό τού 19ου αἰώνα. . . .

Αναφέραμε τις δυό αυτές περιπτώσεις, την πρώτη επειδή είναι πολύ χαρακτηριστική, και τη δεύτερη επειδή αφορά ειδικότερα τον Λαροῦφουκώ, του οποίου βρίσκονται στη συλλογή 89 γνωμικά. Δεν θα πολλαπλασιάσουμε τις ενδείξεις της οικονομίας με την οποία ο συλλέκτης κατανάλωσε την κρίση του καταρτίζοντας τη συλλογή του.

Θα προσθέσουμε ακόμα πως, από μια μεριά, οι Δόσεις Ἰαληθείας, ανήκουν και στην κατηγορία, που θα εξετάσουμε παρακάτω, των συλλογών προσωπικών σκέψεων σύγχρονων λογοτεχνών. Στη συλλογή ολόκληρη, με μοναδική εξαίρεση τον Αριστοτέλη, και κανέναν ἄλλον, ο στοχαστής που αντιπροσωπεύεται με τις περισσότερες (89) σκέψεις είναι ο κ. Ν. Χ. Κ., δηλαδή ο εκδότης τῆς συλλογῆς. Θ' αναφέρουμε ελάχιστες :

- Το αὐτοκίνητο είναι ἀτομική βόμβα γιὰ τὴ γυναίκα. (σελ. 131).
- Όλες κατορθώνουν νὰ παντρεύονται, ὅσες δὲν ἔχουν μεγάλες ἀξιώσεις. (σ. 148).
- Σεξαπῆλ ἔχει μᾶλλον αὐτὴ πὸν ρίχνεται ἢ πὸν ἀφίνει νὰ πιστέψουν πὸς ρίχνεται. (σελ. 157).
- Πηγαίνεις μόνος σ' ἕναν τόπο — δίχως μὲ ἀγαπημένη συντροφιά — Σ' ἀρέσει ἔστω αὐτὸ πὸν βλέπεις — μὰ πὸν νὰ σοῦ μείνει στὴν καρδιά. (σελ. 169).

Καὶ τέλος :

- Τὴν πιὸ μεγάλη ἀχαριστία θὰ συναντήσετε στὴν πελατεία τῶν δικηγόρων. (σελ. 287).

Το τελευταίο αυτό γνωμικό μάς κάνει να μαντέψουμε κάποια συναδελφική αλληλεγγύη, που μας επιβάλλει να μη συνεχίσουμε την ανάλυση του βιβλίου και να παρασιωπήσουμε τις διαπιστώσεις μας για τη γλωσσική αναρχία, που ο συντάκτης του θεώρησε φαινεται φυσικό να υπάρχει σ' ένα ελληνικό βιβλίο.

Η επιλογή τών γνωμικών τών άλλων νεοελλήνων θα έγινε βέβαια με βάση κάποιον κανόνα μυστικό, που δίνει όμως στον αμύητο την εντύπωση πως υπάρχει σχετική προχειρότητα κι έλλειψη μέτρου των αναλογιών.

Έτσι, ο Κωνσταντίνος Παπαρηγόπουλος αναφέρεται μια μόνη φορά, αλλά ο κ. Πιπινέλης τέσσερις, όσες κι ο Ελευθέριος Βενιζέλος. Ο Ι. Μεταξάς δύο, ο Πρίγκηψ Νικόλαος πέντε κι ο Κ. Ζαβιτσιάνος 16. Ο Ίων Δραγούμης μια φορά κι ο κ. Κ. Τσάτσος 9. Τέλος, απ' όλα όσα ο μεγάλος Ψυχάρης διακήρυξε στον σπουδαιότερο πνευματικό αγώνα που έκανε ο Ελληνισμός μετά την Απελευθέρωση του, οι Δόσεις Αληθείας βρήκαν άξιο να σημειωθεί μόνο το «Οι γυναίκες γλυκά κυβερνούν τη ζωή μας»...

Ο κ. Σπ. Μελάς είναι αναμφίβολα ένας από τους οξύτερους και πλουσιότερους σε ταλέντο λογοτέχνες μας και δικαιολογημένα δεν τον ξεχνά η Συλλογή, αναφέροντας αρκετές γνώμες του. Δική του είναι η ειλικρινέστερη που υπάρχει στο βιβλίο: «Αὐτοὶ ποὺ γράφουν ἔχουνε καὶ κάποια εὐθύνη γι' αὐτὰ ποὺ ἀραδιάζουν».

Επιμείναμε περισσότερο στις Δόσεις Αληθείας επειδή η συλλογή αυτή είναι η πιο πρόσφατη, η πιο εκτεταμένη, κι εκείνη που εμφανίζεται με τις περισσότερες αξιώσεις.—Θα ήταν επικίνδυνο να καθιερωθεί το ασύδοτο στο να συντάσσονται με τόση προχειρότητα βιβλία προορισμένα να διαπαιδαγωγήσουν και να μορφώσουν τον ελληνικό λαό.

122.— Το 1951: Μια τελευταία συλλογή που έχουμε ν' αναφέρουμε είναι τού κ. Γουμένη Καλαβρυτινού, 'Αθάνατες αλήθειες, Γνωμικά, αποφθέγματα, τοῦ διασήμου Πέρσου ποιητοῦ Σααδή, διασκευασμένα σὲ στίχους ἀπὸ πεζὲς μεταφράσεις, Ἀθήναι 1951, Ἐκδόσεις Πελαγοῦ, σχ. 8°, σελ. 56.

Υπάρχει ένα σημείωμα βιογραφικό για τον Σααδή, ένα δεύτερο, όπου δίνονται οι ορισμοί τού αποφθέγματος, του γνωμικού και της παροιμίας, ένα τρίτο, Ἐντὶς γιὰ πρόλογο, και τέλος ένα σημείωμα του εκδότη, με πληροφορίες για τον ποιητή κ. Γουμένη Καλαβρυτινό (Γιώργο Θ. Παναγόπουλο). Ακολουθούν οι Αθάνατες Αλήθειες, στο σύνολο 340, συνήθως διστιχες ή τετράστιχες. Η στιχουργική δεξιοτεχνία τού μεταφραστή, είναι περιορισμένη, και το εγχείρημα δύσκολο. Το αποτέλεσμα δεν είναι πάντα ικανο-

ποιητικό, κι είναι κρίμα, γιατί πολλά από τα γνωμικά τού Σααδή έχουν δρασιό, ποίηση και σοφία. Έτσι :

— Τὸ πιὸ ἀνόητο πουλι—εἶν' ἡ ἐλπίδα ἢ γλυκειά μας, π' οὔτε στιγμή νὰ κελαῖδει—δὲν παύει μέσα στὴν καρδιά μας. (99).

—Ὁ λόγος βγαίνει—ἀπὸ δυὸ ἀχείλια—κι ἀμέσως μπαίνει—μέσ' σ' αὐτιά χίλια. (289).

— Μὲς στὴ χαρὰ τῆ ζήση ἂν θέλεις νὰ τελέψεις—τὴν εὐτυχία τῶν ἄλλωνε ποτέ σου μὴ ξηλέψεις. (213).

—Ὅταν στὴν ἄκρη τοῦ γκρεμοῦ ἕναν κακὸ δεῖς, μ' ἕνα—σπρώξιμο γκρέμισ' τον μεμιᾶς, νὰ μὴ γκρεμίσει ἐσένα. (212).

—Οἱ πολλοὶ καπετανέοι τὸ καράβι τὸ βουλιάζουν—ἢ στὴν ξέρα τὸ πετᾶνε.—Κι οἱ πολλοὶ μαγέροι πάλι, ὅταν ὄλοι κουμαντάρουν—τὸ πιλάφι τὸ χαλᾶνε. (91).

Τὸ κακὸ εἶναι πως τὸ πιλάφι μπορεῖ νὰ το χαλάσει κι ἕνας μάγερας που κουμαντάρει μόνος...

ΣΥΛΛΟΓΕΣ ΓΝΩΜΙΚΩΝ ΚΑΙ ΣΚΕΨΕΩΝ ΝΕΟΤΕΡΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ ΛΟΓΟΤΕΧΝΩΝ

123.—Μιλήσαμε ἤδη για ἕναν-δυὸ εκδότες συλλογῶν γνωμικῶν (Γουζέλης, Κοντογιάννης), που, μαζύ με τα ξένα, μας χάρισαν και δικά τους γνωμικά. Μας μένει τώρα να μιλήσουμε για μερικές συλλογές γνωμικῶν ἢ σκέψεων μας προσφέρουν αποκλειστικά τὴν εργασία ενός δικού μας στοχαστή. Αναφέραμε ἤδη, στην αρχή τού κεφαλαίου, πως οἱ νεοελληνικές συλλογές αὐτοῦ του είδους εἶναι λιγοστές και μέτριες.

124.—α) Η πρώτη που ξέρουμε εἶναι τού 1911, του Δ. Γ.ο. Καμπούρογλου, τα Θρύψαλα, Παλαιὰ καὶ νέα. Ἐν Ἀθήναις, ἔκδ. Γεωργίου Φέξη, σ. 8°, σελ. 82. Το δεύτερο μέρος τού βιβλίου περιλαμβάνει τριακόσιες τριάντα περίπου σκέψεις, που δεν εἶναι ποτέ οὔτε ἀνόητες, οὔτε πρόβωχες, χωρίς και ποτέ να εἶναι ιδιαίτερα αξιόλογες. Συνήθως, πρόκειται για κοινοτοπίες ειπωμένες με συμπαθητικὴ θυμοσοφία.

—Ὁ λόγος πὸν λησμονῶ ἐκεῖνον πὸν μ' ἔβλαψεν εἶναι διότι εὐρέθη κατόπιν ἄλλος πὸν μ' ἔβλαψε περισσότερον. (σελ. 43).

—Πολλοὺς ἀνθρώπους χαρακτηρίζομεν ὡς ἀχρήστους, διότι ἔχομεν τὴν ἀξίωσιν νὰ κανονίζωμεν ἡμεῖς τὴν χρησιμότητά των. (σελ. 37).

—Τὸ φίλημα εἶναι τὸ τελευταῖον ἔχνος τῆς ἀνθρωποφαγίας. (σελ. 33).

—Ἡ ἀξία δὲν χρησιμεύει κυρίως διὰ νὰ προσδεύη κανεὶς, ἀλλὰ διὰ νὰ ἀμύνεται κατὰ τοῦ διαρκοῦς σπρωξίματος τῆς ἀντιδράσεως. (σελ. 27).

—Ἐὰν ἡ ἀριστοκρατία δὲν ἦτο ἀνάγκη, δὲν θὰ ἐνεφανίζετο ἐκάστοτε ὑπὸ διαφόρους μορφάς. (σελ. 61).